

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Uyarınca Uyuşmazlıkların Çözümü: Mox Plant Davası ve Yargı Yetkilerinin Örtüşmesi

Kerem BATIR¹

Özet

1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) Uluslararası Deniz Hukuku'nu düzenleyen en kapsamlı metindir. Uluslararası hukukta ilk kez uyuşmazlıkların çözümü için zorunlu yargı araçları getirmiş olmasına karşın bu araçların seçimi uyuşmazlık taraflı devletlere bırakıldığı için uygulamada karışıklıklar çıkabilmektedir. MOX Plant davası son dönemin uluslararası hukuk ve özellikle uluslararası deniz hukuku açısından en ilgi çekici davası olma özelliğini taşımaktadır. Bugüne kadar Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (UDHM), BMDHS Ek VII uyarınca kurulmuş Tahkim Mahkemesi, Kuzey-Doğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi (OSPAR) kapsamında Tahkim Divanı ile Avrupa Toplulukları Adalet Divanı söz konusu tesisin işletmeye alınmasına ilişkin uyuşmazlıkta yargı yetkisine sahip olduğunu ilan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mox Plant Davası, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, Uluslararası Sorunların Çözümü, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı.

GİRİŞ

16 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe giren BMDHS, uluslararası hukukun deniz hukuku alanındaki düzenlemelerini tek bir metin altında birleştirmesinin yanı sıra pek çok yenilikler getirmesi ile dikkati çekmiştir. Bu yeniliklerden biri de uluslararası hukuku diğer hukuk dallarından ayırıştıran en önemli konulardan

¹ Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Devletler Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

biri olan uyuşmazlıkların çözümü sorununda getirdiği yeni ve alternatif açılımlardır. Uyuşmazlıkların çözümüne dair hükümler BMDHS'nin XV. kısmında düzenlenmiştir². Sözleşme'nin 279. maddesi uyarınca ana kural; ortaya çıkan uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenmesidir. Bu konuda Birleşmiş Milletler Şartı'nın 33. maddesinde³ yer alan yöntemlere başvurulması tavsiye olunmuştur. Uyuşmazlığın bu yollardan birisiyle çözülmediği durumlarda Sözleşme'nin 286. maddesi uyarınca "bağlayıcı kararla sonuçlanan zorunlu usuller" başlığı altında düzenlenen mahkeme ve tahkim süreçleri devreye girecektir. Sözleşme uluslararası hukukta mevcut diğer çözüm yollarını dışlamadığı ve üç durum dışında sözleşme ile getirilen yeni yargı organı olan UDHM'ye münhasır ve zorunlu yargı yetkisi vermediği için uluslararası deniz hukuku alanında çok sayıda çözüm mekanizmasının işlediğini ve karmaşık bir yapının ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Çalışmamızın amacı BMDHS'de düzenlenen alternatif uyuşmazlıkların çözüm yollarını kısaca değerlendirerek, çözüm yönteminin tarafların iradesine bırakılmasının örnek bir olayla pratikte ne gibi sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca uluslararası hukuk sistemi içerisinde ulus-üstü bir yargı organının (Avrupa Toplulukları Adalet Divanı) yeri, yargı yetkisi ve benzer yargı organlarının gelecekte uluslararası uyuşmazlıkların çözümü mercilerinin yetkilerine ne ölçüde etkileyeceği hususları da MOX Plant örneği üzerinden tartışılacaktır.

BMDHS'DE DÜZENLENEN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜM YOLLARI

Uluslararası deniz hukuku alanında bir uyuşmazlığa taraf olan devletlerin⁴ aralarındaki uyuşmazlığı herhangi bir yoldan çözümlenmek üzere son kararı verebilecekleri gibi, bu yönde bir anlaşma sağlandığında bu anlaşmanın Sözleşme'nin ilgili maddelerinin önüne ve yerine geçeceği açıkça

² Türkiye BMDHS'ye taraf olmadığı için Sözleşmenin resmi Türkçe tercümesi mevcut değildir. Metnin tamamı Prof. Dr. Aslan Gündüz tarafından çevrilmiştir. Tam metin için Bkz., Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler Örnek Kararlar*, Beta Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-1998, s.370-475.

³ BM Şartı madde 33(1): Süregitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kurulu ya da antlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır.

⁴ 07 Kasım 2008 tarihi itibarıyla 157 ülke BMDHS'yi onaylamıştır. Onaylayan ülkelerin listesi için Bkz., <http://www.un.org/Depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm#The%20United%20Nations%20Convention%20on%20the%20Law%20of%20the%20Sea>

Sözleşme'nin 280. maddesinde belirtilmiştir. Aynı şekilde madde 281/1 uyarınca aralarındaki uyuşmazlıkları kendi yöntemleriyle çözememeleri halinde, taraf devletlerin uyuşmazlığın başka yöntemlerle çözümlenmesini başvurmak konusunda birleşmeleri durumunda da sözleşmenin öngördüğü mekanizmaların uygulanmayacağı belirtilmiştir.

Sözleşme taraf devletlere uyuşmazlıkların çözümü için oldukça geniş seçenekler sunmuştur. Sorunların gerek barışçıl yollarla çözümlenmesinde gerekse de bağlayıcı kararla sonuçlanan zorunlu usullerin seçiminde taraflara müzakereden ticari tahkime, uzlaştırmadan zorunlu uluslararası yargıya, durum tespitinden özel tahkim mahkemesine kadar uzanan ve uluslararası hukukun bugüne kadar geliştirmiş olduğu bütün barışçıl çözüm mekanizmalarını kapsayan seçenekler tarafların tercihine sunulmuştur. Bu usullere başvurmak da zorunlu tutulmamış, ancak taraflar bunların dışında kendi seçtikleri bir araç ile hiçbir çözüme varamamışlar ise BMDHS'de belirtilen usuller uygulanacaktır.

Uyuşmazlıkların çözümü araçlarından Bağlayıcı Kararla Sonuçlanan Zorunlu Usuller BMDHS'nin usul seçimi başlığını taşıyan 287. maddesinde şöyle sayılmıştır:

- i. EK VI'e göre kurulmuş olan Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi
- ii. Uluslararası Adalet Divanı
- iii. EK VII uyarınca oluşturulan *Ad Hoc* Tahkim Divanı
- iv. EK VIII'de belirtilen uyuşmazlık kategorilerinden bir veya daha fazlası için EK VIII hükümleri uyarınca oluşturulan özel Tahkim Divanı

Taraf devletler bu seçeneklerden hangisini kullanmak istedikleri konusunda madde 287/1 uyarınca Sözleşme'nin imzalanması, onaylanması, katılma anında ya da daha sonraki bir tarihte yazılı bildirimde bulunmalıdırlar.

BMDHS'nin uyuşmazlıkların çözümü için uluslararası yargı organları (ve özellikle UDHM) aracılığı ile çözüme öncelik tanımak yerine sorunların diplomatik ve siyasi yollardan çözümlenmesine öncelik verdiği görülmektedir. Yargı ve tahkim geçmişte çok önemli sorunlarda tercih edilmeyen bir yol olmuştur. Çünkü ulaşılan çözümde taraflara söz hakkı bırakmadığı ve çoğu zamanda statükoyu desteklediği düşünülmüştür. Devletler sonuç dâhil karar verme mekanizması üzerinde söz sahibi olmak istemişler, bunu da üçüncü bir tarafa bırakmak fikrinden hoşlanmamışlardır.

BMDHS'nin uyuşmazlıkların çözümünü düzenleyen XV. kısmı incelendiğinde uzlaşma ve tahkim usulüne ağırlık verdiği görülmektedir.⁵ Bunun nedenini araştırdığımızda bu yöntemlerin en ideal yöntemler olmasının ötesinde uluslararası toplumun henüz zorunlu yargı mekanizmalarını kabule hazır olmamasının belirleyici olduğu görülmektedir. Konvansiyonun müzakereleri esnasında uluslararası yargının zorunlu olması yönünde öneriler yapılmasına rağmen nihai metinde bu hükümler yer almamıştır.⁶

Özellikle balıkçılık ve deniz bilimsel araştırmaları alanlarının bazı alt başlıklarında uyuşmazlıkların çözüm yolları olarak zorunlu uzlaştırma usulünün belirlendiği görülmektedir. Örneğin; Balıkçılık davalarında madde 61 uyarınca toplam kabul edilebilir av hacmi, madde 62 uyarınca avlama gücü, madde 69 ve 70 uyarınca canlı kaynaklar bakiyesinin diğer devletlere tahsisi ve madde 61 ve 73 uyarınca oluşturulan balıkçılık alanlarının korunması ve işletilmesi konularında çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümünde taraflar zorunlu uluslararası yargı yolundan muaf tutulmuş, buna karşın madde 297 uyarınca zorunlu uzlaştırma yöntemine müracaat şartı getirilmiştir.

Deniz çevresinin korunmasına ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde de ilk olarak barışçıl yöntemlerin uygulanması, bu yöntemlerle çözüm bulunamaması halinde de zorunlu usullere başvurulması gerekmektedir.

Sözleşme'nin UDHM'ye zorunlu ve münhasır yargı yetkisi tanıdığı konular oldukça sınırlıdır. Bunlar:

- i. Madde 290/5 uyarınca geçici tedbir alınmasına ilişkin uyuşmazlıklar,
- ii. Madde 292 uyarınca bir geminin durdurulmasına ve mürettebatının acilen serbest bırakılmasına ilişkin uyumsuzluklar,
- iii. XI. kısımda düzenlenen uluslararası deniz yatağı alanına ilişkin uyuşmazlıklardır.⁷

⁵ BMDHS Madde 287/3 "Yürürlükteki bir bildirim kapsamına girmeyen bir uyuşmazlığa taraf olan bir Devlet EK VII hükümlerine uygun olarak tahkime gitmeyi kabul etmiş sayılır." şeklindedir. Görüldüğü gibi zorunlu yargı yetkileri başlığı altında sayılan yargı yerlerinden sadece EK VII tahkim merciinin genel yetkilisi kılınmıştır. Yine uyuşmazlık taraflarının uyuşmazlıkların halli için aynı usulü kabul etmemeleri halinde Madde 287/5 uyarınca EK VII Tahkim merciine gidebilirler.

⁶ Burak Akçapar, 'Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde Deniz Hukuku Uluslararası Mahkemesi' *A.Ü. SBF Dergisi*, Prof. Dr. Oral Sander'e Armağan, Cilt: 51, No: 1-4, s.22.

⁷ 01.07. 2008 tarihi itibarıyla bugüne kadar UDHM'de açılan dava sayısı 15'tir. Bu davalardan dördü geçici tedbir, dokuzu ise geminin durdurulmasına acilen son verilmesi ve mürettebatın serbest bırakılmasına ilişkindir. Geriye kalan sadece iki davada mahkeme esastan inceleme

Görüldüğü gibi Sözleşme öncelikle taraflar arasında yargı yolu dışındaki yollarla (ikili müzakere ya da üçüncü tarafın katılımı ile uzlaştırma) diplomatik kanallardan barışçıl çözüm mekanizmaları üzerinde durmakta; bunun gerçekleşmemesi halinde zorunlu yargı veya tahkim yöntemlerini devreye sokmaktadır. Sözleşmenin 296. Maddesi uyarınca zorunlu uluslararası yargı ya da tahkim usulü sonucunda yetkili organlarca verilecek kararı nihai karardır. Karara uymayan tarafın sözleşmeyi ihlal eden taraf olduğu kabul edilmekte ve bu taraf aleyhine uluslararası sorumluluklar doğmaktadır. İhlal eden devlete karşı teoride yaptırımlar uygulanacağı kabul edilse de uluslararası hukukta bu tarz ihlallerle mücadele için etkin tedbirlerin alınmasını sağlayacak mekanizmalar ne yazık ki mevcut değildir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin veto yetkileri ile oldukça sınırlandırılmış olan yaptırım yetkileri dışında başkaca bir merkezi yaptırım organı bugünkü uluslararası sistemde mevcut değildir. Neticede kararların uygulanması devletlerin iradesine ve uluslararası hukukun temel ilkesi olan *pacta sunt servanda* ya riayet edilmesine kalmıştır.

MOX PLANT TESİSİNİN TARİHÇESİ VE OLAYLARIN GELİŞİMİ

Mox Plant davası İrlanda Denizi'nin doğu sahilleri üzerinde bulunan Sellafield/İngiltere'de inşa edilen karışım nükleer yakıt üretim tesisinin kurulması ve devreye alınmasına ilişkindir. Kullanılmış yakıttaki uranyum ve plütonyum kimyasal yolla ayrıldıktan sonra kalan kısma yeniden işleme atıkları denmektedir. Ayrılan plütonyum ve uranyum izotoplarının ise yeniden nükleer reaktörlerde yakıt (MOX yakıt) olarak kullanılması söz konusudur.⁸ Sellafield'de bulunan Mox tesisi de nükleer reaktörlerde kullanılan yakıtı işleminden geçirerek yeniden nükleer yakıt haline getirmek amacıyla kurulmuştur. 1993 yılında bir İngiliz şirketi olan *British Nuclear Fuels PLC*, yerel makamlara başvurarak kullanılmış nükleer yakıt işleme tesisi kurmak için izin talep etmiştir. Söz konusu proje İngiliz makamlarınca incelendikten ve tatmin edici bulunduktan sonra EURATOM Antlaşması'nın 37. maddesi uyarınca onayı alınmak üzere Avrupa Komisyonu'na gönderilmiştir. Komisyon MOX Plant tesisinin işletilmesinin çevresel etkilerinin önemsiz düzeyde olduğu görüşüyle projeyi 1997 yılında onaylamıştır.

yapmıştır. Bu davalar 2 numaralı "Sağa Gemisi Davası" ile 7 numaralı "Güney Pasifik Okyanusu'ndaki Kılıçbalığı Stoklarının Korunması ve Sürdürülebilir İşletilmesi" davalardır. Dava listesi için Bkz., <http://www.itlos.org/start2_en.html>

⁸ Prof. Dr. Atilla Özgener, 'Nükleer Atık Yönetimi', *Eğitim notları*, www.tasam.org.tr

İngiliz Hükümeti bu onay ile de yetinmemiş 96/29 sayılı Euratom Direktifi gereğince ileri incelemeler yapmış ve MOX Plant tesisinin sağlayacağı ekonomik fayda ile çevre üzerinde olabilecek olumsuz etkilerini karşılaştırmıştır. Bu inceleme ve değerlendirmeler 1997 yılından 2001 yılına kadar devam etmiştir. İngiliz Hükümeti'nin 2001 tarihli bir kararı ile MOX Plant'ın işletilmesi ekonomik olarak uygun bulunmuş ve proje onaylanmıştır. 1997 yılından bu yana MOX Plant tesisinin işletilmesine karşı çıkan İrlanda, kararın açıklanmasını takiben İrlanda denizine doğrudan ya da dolaylı olarak karışacak nükleer atıklara ilişkin iddialarını uluslararası toplumun ve uluslararası yargının gündemine taşımıştır.

İrlanda Denizi, İrlanda ile Büyük Britanya adaları arasında bulunan ve Atlantik Okyanusu'ndan iki boğaz ile ayrılan yarı kapalı bir denizdir. Denizin bu özelliği nedeniyle su hareketleri çok sınırlı kalmakta ve kirlenme daha yoğun halde yaşanmaktadır. Mox Plant tesisinin faaliyete geçmesinden önce de İrlanda denizinde radyoaktif atık sorunları yaşanmaktaydı. 2000 yılında hazırlanan bir rapora⁹ göre hâlihazırda söz konusu denizi 200 kg plütonyum kirletmekteydi ve Sellafield boru hattından da en az 250 kg plütonyum denize dökülmekteydi. Bunlar İrlanda denizini dünyanın "en radyoaktif denizi" haline getirmişlerdi.¹⁰

İngiltere'nin aksine İrlanda bu denizi, özellikle balıkçılık, taşımacılık, yenilenebilir enerji, turizm ve su sporları için kullanmaktadır. Dolayısıyla kaynağın kirlenmesi konusunda hassastır. İrlanda nüfusunun önemli bir kısmı bu denizin kıyılarında oturmakta ya da denizle doğrudan ilgili işlerle uğraşmaktadır. Bölgedeki deniz turizmi yılda yaklaşık 4 milyar İngiliz sterlini gelir üretmekte ve 150,000 kişiye iş imkânı sunmaktadır.¹¹

Mox Plant İngiltere'nin 1947 yılından bu yana Sellafield'de işlettiği nükleer işleme tesisine ek bir yatırım olarak inşa edilmiştir. Bu tesis başlangıçta İngiliz ordusu için savunma amaçlı plütonyum yığınları üretmek için kurulmuştur. 1957 yılında tesiste nükleer güç tarihinin ilk büyük kazası meydana geldi ve bilinmeyen miktarda radyoaktif izotop atmosfere karıştı. Şu anda tesiste

⁹ OSPAR Kalite Durumu Raporu 2000, <http://www.ospar.org/eng/html/qsr2000/qec4.htm#4.9>

¹⁰ Lahey Daimi Tahkim Divanı (LDTD), BMDHS 287. Madde ve Ek VII 1. Madde uyarınca MOX Plant, Radyoaktif Materyalin Uluslararası Hareketi ve İrlanda Denizinin Deniz Çevresinin Korunmasına dair Uyuşmazlık için kurulan Tahkim Divanı, *İrlanda Birleşik Krallığa karşı, İrlanda'nın Divana (LDTD) sunduğu 26 Temmuz 2002 tarihli dilekçe*, <http://www.pca-cpa.org/upload/files/Ireland%20Memorial%20Part%20I.pdf>

¹¹ LDTD, *İrlanda'nın sunduğu dilekçe*, s. 8-9.

kullanılmış nükleer atıkların yeniden işlenmesi (*magnox*) ve termal okside yeniden işleme tesisleri (*THORP*) ile mox üretimi yapılmaktadır. Sellafield yönetimi THORP işleminin mevcut Japonya, Almanya, İsviçre, İsveç ve Hollanda gibi müşterilerine MOX işlemeyi de sunmayı ve bu ülkelerin kendi nükleer atıklarından elde edilecek plütonyumu onlara MOX yakıt olarak sunmayı hedeflemektedir. Bu sebeple İrlanda MOX tesisi ile mevcut THORP tesisini tek bir sorunun parçaları olarak görmektedir.¹²

İrlanda ile İngiltere arasında doğrudan yapılan görüşme turları neticesinde İrlanda'nın kaygılarını yatıştırmak mümkün olmamış ve Ekim 2001'de İrlanda İngiltere aleyhine BMDHS'nin 287. maddesi uyarınca tahkim sürecini başlatmıştır.

İRLANDA'NIN TALEPLERİ

İrlanda'nın BMDHS Kapsamındaki İddiaları

İrlanda Birleşik Krallık aleyhindeki iddialarının temelini BMDHS'nin imzacı devletler arasında işbirliğine ve çevrenin korunmasına ait 12 değişik maddesine dayandırmaktadır. Bu maddeler; kapalı ya da yarı kapalı denizlere kıyası bulunan ülkelerin işbirliğini düzenleyen 123. madde, deniz çevresinin korunmasına ilişkin 192–193 ve 194. maddeler, küresel ya da bölgesel işbirliğine ilişkin 197. madde, faaliyetlerin muhtemel etkilerinin tahminine ilişkin 206. madde, karasal kaynaklardan kirlenmeye ilişkin 207. madde, deniz araçlarından kirlenmeye ilişkin 211. madde, atmosferden kirlenmeye ilişkin 212. madde, karasal kaynaklardan kirlenmenin takibi hakkındaki 213. madde, bayrak devletlerin yetkisine ilişkin 217. madde ve son olarak atmosferden kirlenmenin takibine ilişkin 222. maddedir. Birleşik Krallık, İrlanda'nın BMDHS'den doğan iddialarının BMDHS'de belirtilen mahkemelerde dava konusu olmasını tartışma konusu yapmamış, ancak BMDHS dışında başka antlaşmalar kapsamındaki iddiaların bu yargı yerlerinde ele alınmasına karşı çıkmıştır.¹³

¹² LDTD, *İrlanda'nın sunduğu dilekçe*, s. 18-20.

¹³ LDTD, *MOX Plant davası*, 3. Oturum, Sf.33, <<http://www.pca-cpa.org/upload/files/MOX%20-%20Day%20Three.pdf>>

İrlanda'nın Diğer Antlaşmalar Kapsamındaki İddiaları

İrlanda iddialarını BMDHS dışında Birleşik Krallığa spesifik sorumluluklar yükleyen ve BMDHS altında uygulanabilecek yirmiden fazla antlaşmaya da dayandırmaktaydı. İrlanda'nın iddialarını dayandırdığı uluslararası antlaşmalar arasında özellikle; Çevresel Etki Değerlendirmesi hakkındaki 1985 tarihli ve 85/337 sayılı AT Direktifi, Sınırtaşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi hakkındaki 1991 UNECE Konvansiyonu, 1987 UNEP Çevresel Etki Değerlendirmesinin Amaçları ve Prensipleri, 1995 Küresel Eylem Programı, 1991 ESPOO Konvansiyonu, Nükleer Materyalin Fiziki Korunması hakkındaki 1980 tarihli Konvansiyon, BM Uluslararası Deniz Örgütü'nün enstrümanları, 1972 Londra Atıkların Boşaltımı Konvansiyonu ve 1992 OSPAR¹⁴ Konvansiyonları vardır.¹⁵

İrlanda ile Birleşik Krallık arasında uzun görüşmelerden sonra taraflar sorunu çözmek için OSPAR Konvansiyonu ile BMDHS hükümleri altında görev yapacak iki ayrı tahkim divanına götürmek üzerinde anlaşmışlardır.

¹⁴ 1992 OSPAR Sözleşmesi Kuzey-doğu Atlantik Okyanusu deniz çevresini korumayı amaçlamaktadır. Sözleşmeye taraf olan devletleri kirletmenin azaltılması, iyi çevre uygulamaları ve teknolojileri, deniz çevresi niteliklerinin izlenmesi gibi yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve kirlete öder ya da diğer üye ülkelerle istişare etme prensiplerini içeren birçok uluslararası çevre hukuku prensiplerini uygulamaları yükümlülükleri altına sokar. Sözleşmenin normatif kuralları dışında sözleşme tarafı olan devletler Sözleşmenin uygulanmasını gözetmek, deniz koşullarını izlemek, kararlar almak, tavsiyelerde bulunmak ve düzenli olarak Sözleşme ve eklerinde tadilat yapılması gerekip gerekmediğini irdelemek amacıyla bir daimi komisyon ve sekreterlik ihdas etmişlerdir. OSPAR Sözleşmesi'nin yorumlanması ve uygulanmasından doğan ve diplomatik yollardan çözümlenemeyen uyuşmazlıklar için taraflardan biri zorunlu tahkime başvurabilir. OSPAR Sözleşmesi 9. Maddesi sözleşmeye taraf olan devletlerin yetkili makamlarına makul talepler karşılığında çevreye ilişkin bilgilerin sağlanması yükümlülüğünü getirmektedir. Avrupa Birliği üyesi devletler ve Avrupa Birliği söz konusu sözleşmenin tarafıdır. Daha fazla bilgi için Bkz, Yuval Shany, 'The First MOX Plant Award: The Need to Harmonize Competing Environmental Regimes and Dispute Settlement Procedures', *Leiden Journal of International Law*, Yıl: 2004, Cilt: 17, s. 815-827.

¹⁵ LDTD, *İrlanda'nın sunduğu dilekçe*, s. 115-117.

MOX PLANT OLAYINDA BAŞVURULAN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ MERCİİLERİ

Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (UDHM) (Geçici Tedbirler)¹⁶

İrlanda öncelikle geçici tedbirler alınması talebiyle UDHM'ye başvurmuş, BMDHS Ek VII uyarınca Kasım 2001 de duruşmalar yapılmış, Aralık 2001'de UDHM oybirliği ile şu kararı almıştır:

“İrlanda ve Birleşik Krallık işbirliği yapmalı ve bu amaçla aşağıdaki hususlarda müzakerelere başlamalıdır:

(a) Mox Plant tesisinin devreye alınmasının İrlanda Denizi için doğuracağı muhtemel sonuçlar ile ilgili daha fazla bilgi değişimi;

(b) Mox Plant tesisinin işletilmesinin İrlanda Denizi için doğuracağı risklerin ve etkilerin izlenmesi;

(c) Mox Plant tesisinin işletilmesi sonucu deniz çevresinde meydana gelebilecek kirlenmenin önlenmesine yönelik uygun tedbirlerin planlanması.”¹⁷

Yukarıda belirtilen geçici tedbirler¹⁸ ışığında da iki ülke arasındaki farklılıkların giderilmesi mümkün olmamış ve İrlanda zorunlu tahkim sürecini başlatmıştır.

¹⁶ Geçici Tedbirler BMDHS'nin 290. Maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre uyuşmazlığın havale edilmekte olduğu bir tahkim divanı kuruluncaya kadar tarafların üzerinde anlaştığı herhangi bir mahkeme veya yargı yeri, geçici tedbir talebi tarihinden itibaren iki hafta içinde; böyle bir anlaşmaya varılmamışsa, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi kurulacak mahkemenin prima facie yetkili olacağı ve durumun aciliyetinin gerekli kıldığı görüşündeyse, bu maddeye uygun şekilde geçici tedbirleri emredebilir, onları değiştirebilir veya ortadan kaldırabilir. Taraflar arasında başka bir yargı mercii üzerinde bir anlaşma olmadığı için UDHM davaya bakmıştır.

¹⁷ UDHM, *MOX Plant Kararı* (İrlanda Birleşik Krallığa karşı), 2001 UDHM Dosya No. 10, Karar, para. 1 (3 Aralık 2001) <http://www.itlos.org/case_documents/2001/document_en_197.pdf>; kararın tahlili için Bkz., Malcolm J. C. Forster, 'The Mox Plant Case- Provisional Measures in the International Tribunal for the Law of the Sea', *Leiden Journal of International Law*, Cilt: 16, Yıl: 2003, s. 611-619.

¹⁸ Mahkeme aslında İrlanda'nın istediği geçici tedbirlerle ilgili karar almaktan kaçınmıştır. Bunun en önemli sebebi davanın kısa bir süre içinde tahkim divanınca esastan incelenecek olmasıdır. UDHM kararında sadece tarafları bilgi alışverişi, etki ve risklerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini bildirerek yönlendirmekle yetinmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili henüz sadece iki karar olmasına karşın UDHM'nin sözleşmenin deniz çevresinin korunmasına ilişkin hükümlerinin belirgin hale gelmesi için sağladığı katkı bilim adamlarınca yetersiz görülmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz., Şule Anlar Güneş, 'Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması', *AÜHF Dergisi*, 2007, Cilt: 56, Sayı: 2, s. 1-37.

Hem İrlanda hem de Birleşik Krallık BMDHS'ye taraftır ve ilgili taraflardan her biri Sözleşme'nin XV. Kısmı hükümleri gereğince uyuşmazlıklarının çözümü için başvuruda bulunabilirler. UDHM sürecinde Birleşik Krallık başka sözleşmelerde kabul edilen yargı yetkilerini ileri sürerek¹⁹ mahkemenin yargı yetkisini tartışmaya çalışsa da UDHM oybirliği ile BMDHS'nin 282. maddesi uyarınca yargı yetkisine haiz olduğundan bahisle bu iddiayı ret etmiştir.²⁰

OSPAR Tahkim Divanı

OSPAR Tahkim Divanı, 2 Temmuz 2003 tarihli kararı ile yargı yetkisine sahip olduğunu beyan etti ve nihai hakem kararını verdi. OSPAR tahkimi olaya uygulanabilecek uluslararası hukuk ya da Avrupa hukukunun diğer kaynaklarını dikkate almayı ret etmiş, kararını uluslararası hukuka ve özellikle OSPAR Konvansiyonu kurallarına göre vermiştir. Tahkim Divanı İrlanda'nın talep ettiği bilgilerin bir kısmının silinerek verilmesi hususunda silinen kısımların ticari sır niteliğindeki bilgilere ilişkin olduğu ve herhangi bir çevresel bilgi içermediği gerekçesiyle Birleşik Krallığın talep edilen bilgileri vermeyerek OSPAR Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerini ihlal ettiği iddiasını ret etmiştir. Buna ilaveten Divan İrlanda'nın MOX Plant tesisinin işletilmesinin çevreye vereceği zararları ispat edemediğini hükme bağlamıştır. OSPAR Tahkim Divanı olaya sadece OSPAR Konvansiyonu'ndan kaynaklanan iddialar için baktığından ATA 292. maddesi uyarınca Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın (ATAD) muhtemel münhasır yetkiye sahip olmasının etkilerini dikkate almamıştır.²¹

OSPAR Tahkim Divanı'nın verdiği bu karar çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Özellikle çevresel bilgiye ulaşma konusunda AT Hukukundan daha sınırlı bir hak tanıdığı ve bu bilgileri çevresel etkileri olan projelerin ekonomik maliyet-fayda analizi kapsamında çıkarması gibi yönlerinden eleştirilmiştir.²²

¹⁹ UDHM her ne kadar antlaşmaların içerikleri benzerlikler taşısa da bu antlaşmalar altında sahip olunan hakların ve yükümlülüklerin BMDHS hükümleri çerçevesinde sahip olunan haklar ve yükümlülüklerden ayrı olarak var olduklarını belirtmiştir. Mahkeme OSPAR Sözleşmesi, ATA ve EURATOM Sözleşmelerinde düzenlenen uyuşmazlıkların çözümü usullerinin sadece ilgili anlaşmaların yorumlanması ve uygulanması ile ilgilendiklerini, BMDHS'den doğan uyuşmazlıklarla ilgilenebileceklerini belirtmiştir. UDHM, *MOX Plant Kararı*, para. 49–50–51.

²⁰ UDHM, *MOX Plant Kararı*, para.53

²¹ LDTD (OSPAR Tahkim Divanı sıfatıyla), *İrlanda Birleşik Krallığa karşı*, Karar tarihi: 2 Temmuz 2003, <http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1158>

²² Yuval Shany, *a.g.m.*, s. 821-822.

BMDHS EK VII Tahkim Divanı

İrlanda yukarıda belirtilen taleplerle başvurduğu Tahkim Divanı'nın 23 Haziran 2003 tarihli kararında²³ UDHM'nin Divan'ın yargı yetkisine ilişkin kararını teyit etti.²⁴ Bununla birlikte Divan sahip olduğu yargı yetkisinin kesin olduğuna dair kendisinin daha fazla ikna olmasına ihtiyaç olduğunu da belirtti.²⁵ Davalı Birleşik Krallığın iddiasına göre söz konusu olayda hem uluslararası hukuku hem de Avrupa Topluluğu Hukuku'nu ilgilendiren hususlar vardı ve bunun incelenmesi gerekiyordu. Tahkim Divanı'na göre uluslararası hukuka ait hususlar temel olarak OSPAR Sözleşmesi ve BMDHS 281. ve 282. maddeleriydi ve bunlar mevcut uyuşmazlığı tam olarak kapsamıyorlardı. Hâlbuki AT hukukuna ait yargı yetkisine dair hususlar, özellikle İrlanda'nın davayı açmadaki taraf ehliyeti, Birleşik Krallığın davalı sıfatı, yetkilerin AT ve Üye Devletler arasındaki dağılımı gibi konular dava ile doğrudan ilgiliydi.²⁶ Tahkim Divanı bu belirtilen sorunların çözüm yeri olarak ayrı bir hukuk düzeni olan AT Hukuk düzenini gördüğü ve bu sorunların AT kurumsal çerçevesi içinde belirlenmesi gerektiği için tahkim usulünü 1 Aralık 2003 tarihine kadar durdurdu.²⁷ Bu durum AT Komisyonu'nun MOX Plant tesisinin devreye alınmasının Birleşik Krallığın ATA uyarınca yükümlülüklerini ihlal ettiği gerekçesiyle ATA 262. madde hükmü uyarınca soruşturmanın başlatılması konusundaki niyetini Avrupa Parlamentosuna sunduğu yazılı cevapta da bir vaka olarak ortaya koymuştur.²⁸

²³ LDTD, *MOX Plant Davası*, 24 Haziran 2003 tarih ve 3 numaralı Yargı yetkisi ve Davanın esastan incelemesi ve ilave İhtiyati Tedbirler hakkındaki sürecin askıya alınması Kararı, <<http://www.pca-cpa.org/upload/files/MOX%20Order%20no3.pdf>>

²⁴ İrlanda Tahkim merciinin yargı yetkisine ilişkin çok detaylı açıklamalar yapmak yerine UDHM'nin kararına dayanmıştır. UDHM sürecinde Birleşik Krallık yargı yetkisi itirazlarında bulunmuşsa da bu itirazlar Mahkemece kabul görmemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz., Robin Churchill ve Joanne Scott, 'The MOX Plant Litigation: the First Half-life', *The International and Comparative Law Quarterly*, Temmuz 2006, Cilt: 53, Sayı 3, s. 643-676.

²⁵ *Ibid*, para.15.

²⁶ *Ibid*, para.20.

²⁷ Tahkim Divanı 14 Kasım 2003 tarihli 4 numaralı kararında tahkim usulünü Avrupa Toplulukları Adalet Divanının kararına kadar durdurduğunu bildirmiştir. Tahkim Divanı 8 Haziran 2008 tarihli ve 6 numaralı karar ile İrlanda'nın 15 Şubat 2007 tarihli resmi yazısı ile Birleşik Krallık aleyhindeki iddialarını geri çekmesi gerekçesiyle Tahkim sürecini sona erdirdiğini bildirmiştir. <<http://www.pca-cpa.org/upload/files/MOX%20Plant%20Press%20Release%20Order%20No.%206.pdf>>

²⁸ Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu, 15 Mayıs 2003 tarihli oturum, LDTD, 3. Oturum, para.21.

Avrupa Topluluğu Sistemi

Avrupa Topluluğu'nun ve Üyelerinin BMDHS'ye Taraf Statüleri

İrlanda ve Birleşik Krallık aynı zamanda Avrupa Topluluğu üyesi olan iki devlettir. Bu durum AT'nin de BMDHS'ye taraf olması nedeniyle bazı güçlükler doğurmaktadır. BMDHS uluslararası örgütlerin katılımını düzenleyen IX numaralı Eki'nin 4(2) maddesi uyarınca uluslararası örgütlerin sözleşmeye taraf olabileceği belirtilmiştir. Ancak bu üyeliğin devletlerin üyeliği gibi her alanı kapsayan bir üyelik olmayıp, örgüte üye devletlerin devrettikleri yetkiler oranında ya da yetki devri gerçekleşen alanlarda taraf olabileceği kabul edilmiştir. Uluslararası örgütler, yayınlacakları bir deklarasyonla BMDHS'nin hangi alanlardaki düzenlemelerine taraf olduklarını beyan edeceklerdir.²⁹

Avrupa Topluluğu'nu kuran anlaşma olan Roma Antlaşması'nda, Avrupa Topluluğu ile üye devletler arasındaki yetki paylaşımı şu şekilde yapılmıştır: AT antlaşma ile kendisine tanınan yetkilerin ve kendisine verilen amaçların sınırları dâhilinde tasarrufta bulunacaktır³⁰. Topluluk ve üye devletlerin sahip oldukları yetkileri bir liste halinde düzenleyen hükümler kurucu anlaşmalarda yer almamaktadır.³¹ Ancak Topluluk ödevlerini ve faaliyetlerini düzenleyen 2. ve 3. maddeler ile Birliğin hedeflerini düzenleyen Avrupa Birliği Antlaşması'nın 2. maddelerinden Birliğin bazı yetkileri ortaya konabilmektedir. Bunlar, iç pazarı ortaya çıkarmak ve sürdürmek, ortak ticaret politikası geliştirmek ve sürdürmek, rekabeti korumak, ortak tarım ve taşıma politikası geliştirmek, bir ekonomik parasal birlik ile tek para sistemi kurmak gibi konulardır. AT aynı zamanda, sosyal politika, kültür, eğitim, halk sağlığı, tüketicinin korunması, trans-Avrupa ulaşım ağları, endüstri, araştırma geliştirme, çevre ve kalkınma işbirliği gibi alanlarda da belirli yetkilere sahiptir.³²

Üçüncü ülkelere yönelik ortak bir ticaret politikasının ve ortak balıkçılık politikasının belirlenmesinde olduğu gibi çok sınırlı da olsa bazı yetkiler

²⁹ BMDHS EK IX, Madde 2,3,5.

³⁰ ATA Madde 5(1) (Avrupa Birliği Antlaşması ile değişik)

³¹ 29 Ekim 2004'de imzalanan Avrupa Anayasası Antlaşması'nda Birliğin ve Üye Devletlerin karşılıklı yetkileri açık bir şekilde belirtilmişti. Ancak söz konusu antlaşmanın onay sürecinde Fransa ve Hollanda'da ret edilmesi nedeniyle yürürlüğe girememiştir. Daha fazla bilgi için Bkz., Arif Köktaş, 'Topluluk/Birlik ile Üye Devletler Arasında Yetki Paylaşımı: Avrupa Birleşik Devletleri mi? Birleşik devletlerin Avrupası mı?', *AÜHF Dergisi*, Yıl: 2005, Cilt: 54, Sayı: 2, s. 220-247.

³² Arif Köktaş, *a.g.m.*, s.224.

münhasıran AT'ye aittir.³³ Bu sınırlı alanlar dışında AT ve Üye Devletler aynı zamanda yetki kullanırlar. Ortak yetki kullanılan alanlardan biri de çevredir.³⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında ve BMDHS Ek IX uyarınca AT yayınladığı deklarasyonla hangi hususlarda münhasır yetkisinin bulunduğunu ve hangi alanlarda Üye Devletlerle ortak yetki kullandığını şöyle bildirmiştir:

1. Üye Devletler balıkçılık kaynaklarının korunması ve yönetimine ilişkin yetkilerini AT'ye devretmişlerdir. Yine ticaret ve gümrük politikalarının ışığında Topluluk, Sözleşme'nin X. ve XI. kısımlarında yer alan hükümler için ve 28 Temmuz 1994 tarihli anlaşmanın uluslararası ticarete ilişkin hükümleri açısından münhasır yetkilidir.
2. Balıkçılık, deniz taşımacılığı, gemilerin güvenliği, deniz kirlenmesinin önlenmesine ilişkin Sözleşme'nin II, III, V ve XII. kısımlarına ilişkin olarak Topluluk sadece Toplulukça konan ortak kuralları etkileyebilecek Sözleşme hükümleri ve bunların uygulanması için kullanılan enstrümanlar açısından münhasır yetkiye sahiptir. Topluluk kurallarının mevcut olduğu fakat etkilenmediği hallerde ve özellikle Topluluk kurallarının minimum standartları koyduğu durumlarda Üye Devletler, Topluluğun bu alandaki yetkilerine hanel getirmemek şartıyla, yetkilidirler.
3. Diğer durumlarda Üye Devletler yetkilidir.

Yukarıda 1. maddede belirtilen hususlar için AT'nin münhasır yetkisi mevcut olup bu alanlarda Üye Devletler sadece biçimsel olarak Sözleşme'nin tarafıdır. Dolayısıyla bu hükümlerden sorumlu tutulamazlar. Bununla birlikte AT üyesi bir devlet tarafından BMDHS XV. Kısım uyarınca bir dava açılması halinde, bu başlık altındaki hakların kullanımı hususunda AT üyesi devletlerin taraf olma yetkileri olmadığından, bu davalar kabul edilmeyecektir.

AT tarafından kabul edilen ve konuya uygulanabileceği düşünülen mevzuat içinde yer alan 85/337/EC sayılı AT Çevresel Etki Değerlendirmesi Direktifi, Üye Devletler'in BMDHS altındaki yükümlüklerine uygun olarak ya da kendi iradesi ile yürürlüğe koyabileceği daha sıkı kurallara engel olmaz³⁵. Yine 96/28/EURATOM Sayılı Konsey Direktifi, iyonize radyasyonun tehlikeleri

³³ Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, Dosya No: 804/79, *Komisyon Birleşik Krallığa karşı, Balıkçılık ve Koruma önlemleri*, Karar Tarihi: 5 Mayıs 1981, http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=61979J0804

³⁴ *Avrupa Anayasası Antlaşması*, Madde 13(2).

³⁵ Direktifin 13. maddesi "Üye Devletlerin çevresel etkilerin değerlendirilmesinde kapsam ve prosedüre ilişkin olarak daha sıkı kurallar koyması hususundaki haklarını etkilemez." şeklindedir.

karşısında çalışanların ve halkın sağlığının korunması için temel güvenlik standartlarını ortaya koymuş, 90/313/EEC sayılı Konsey Direktifi ise Çevre hakkındaki bilgilere erişim özgürlüğünü düzenlemiştir. Bu düzenlemeler de minimum standartları koyduğundan yukarıdaki deklarasyonda belirtilen 2. Başlık altında değerlendirmek gerekir.

BMDHS XV. Kısımda düzenlenen uyuşmazlıkların çözümü için uygulanacak prosedür de uluslararası örgütler söz konusu olduğunda karmaşık hale gelmektedir. Uluslararası örgütlerin münhasır yetkili oldukları alanlarda Üye Devletler, Sözleşme hükümleri uyarınca haklarını kullanamayacakları gibi uluslararası örgütün eylemlerinden ve ihmallerinden de sorumlu tutulamayacaklardır.³⁶ Usul açısından da BMDHS XV. Kısım uyarınca başvuruda bulunan Devlet (1) başvurunun BMDHS'nin uygulanması ya da yorumlanmasına ilişkin bir uyuşmazlık olduğunu, (2) AT'nin münhasır yetkisi ile ilişkisinin olmadığını, göstermek zorundadır. İrlanda başvurusunda uyuşmazlığın BMDHS'nin çevre ile ilgili hükümlerine ilişkin olduğunu, bu alanda Üye Devletler ile AT'nin ortak yetkiye sahip olduklarını ortaya koymuş ve bunun ötesinde ilgili AT ikincil mevzuatının daha kapsamlı BMDHS hükümlerini açıklamak için çıkarıldığına dayanmıştır. Birleşik Krallık ise bunu uyuşmazlıkla ilgili hukukun ilgili AT mevzuatıyla karşılandığını göstererek yürütmeye çalışmamıştır.

Avrupa Toplulukları Antlaşması Hükümleri Uyarınca Üye Devletlerin Uyuşmazlıkları Başka Bir Mahkeme ya da Divana Götürme Özgürlükleri

AT Antlaşması'nın 292. maddesi “Üye Devletler antlaşmanın yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıklarda antlaşmada sağlanan çözüm yöntemleri dışında başka bir yönteme başvurmamayı taahhüt etmişlerdir.” şeklindedir. Bu madde uyarınca AT üyesi devletler arasında Topluluk hukukuna dair bir uyuşmazlık olduğunda konu münhasıran Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na getirilmelidir. İrlanda'nın Birleşik Krallık aleyhine İrlanda denizine MOX Plant tesisince yapılacak nükleer atık bırakılmasına ilişkin başvurunun BMDHS'de düzenlenen uyuşmazlıkların çözümü yollarından birine yapılması bu durumun AT Hukukunca izin verilen bir başvuru olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. AT Hukuku açısından bakıldığında 292. madde Adalet Divanının münhasır ve nihai yargı yetkisini koruması açısından Topluluk hukuku için

³⁶ Volker Röben, ‘The Order of the UNCLOS Annex VII Arbitral Tribunal to Suspend Proceedings in the Case of the MOX Plant at Sellafield: How Much Jurisdictional Subsidiarity?’, *Nordic Journal of International Law*, Yıl: 2004, Cilt: 73, s.240.

gereklî bir düzenlemedir. Bununla birlikte, anılan madde uluslararası hukuktaki ve AT hukukundaki son gelişmeler, çözülmesi zor bir yargı yetkisi rekabetine yol açmaktadır.³⁷

Uluslararası Hukuk açısından son gelişmeleri değerlendirdiğimizde uluslararası toplumda uluslararası yargı yerlerini kullanma konusunda bir gelişim görülmektedir. UDHM, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Dünya Ticaret Örgütü uyuşmazlıkların çözümü mekanizmaları günümüz dünyasında sıkça başvurulmuş yargı yerleri haline gelmektedir. Özellikle uluslararası hukukun devletler dışındaki diğer sùjeleri olan uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ile gerçek kişilerin küreselleşme ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi sebebiyle uluslararası alanda daha görünür olmaları bu süreci ateşleyen faktörlerdendir. Uluslararası yargı yerlerine olan bu ilgi neticesinde bir yandan uluslararası hukukun kurumsallaşması yolunda ciddi adımlar atılırken öte yandan söz konusu yargı organları arasında hiyerarşik bir ilişkinin bulunmaması nedeniyle uluslararası hukukun parçalanması riski de ortaya çıkmış oldu.³⁸ Bu riske ilişkin ilk örneklerden biri Eski Yugoslavya Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nin *Tadic* kararıdır. Mahkeme kararında Uluslararası Adalet Divanı'nın *Nikaragua* kararı ile getirdiği ve uzun bir süredir kabul gören "*etkin devlet kontrolü*" yorumundan ayrılmıştır. İkinci bir örnek olay ise, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile ATAD arasında yaşanmıştır. Uyuşmazlık konusu özel hayatın ve aile hayatının korunmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde düzenlenen özel konutun dokunulmazlığı ilkesinin şirketlerin mülkleri için benzer bir koruma sağlayıp sağlamadığıdır. AİHS bu hakkın kapsamına şirketlerin de girdiğini kabul ederken Adalet Divanı şirketlere bu hakkı tanımamaktadır.³⁹

³⁷ Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz., Nikolas Lavranos, 'Concurrence of Jurisdiction between the ECJ and other international courts and tribunals', *European Environmental Law Review*, Cilt: 14, Yıl: 2005, s. 213-225.

³⁸ Bugüne kadar uluslararası hukukun gelişiminde aktif rol oynayan Uluslararası Adalet Divanı(UAD) ile yeni kurulan UDHM arasındaki ilişki değerlendirildiğinde liderliğini UAD Hakimî Shigeru Oda'nın yaptığı bir grup hukukçu UDHM'nin uluslararası deniz hukukunu bir parçası olduğu uluslararası hukuktan ayıracağını ve UAD'nin merkezi yargı organı olma konumunu sarsacağını iddia etmişlerdir. Birçok hukukçu ise UDHM'nin deniz hukukunu genel uluslararası hukuktan ayırmayacağını, aksine oluşan mahkemeler arası rekabet ortamının deniz hukukunun gelişimine katkıda bulunacağını ifade etmişlerdir. Bkz., Burak Akçapar, *a.g.m.*, s.38-39.

³⁹ Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, *Roquette Freres Kararı*, Dosya No: C-94/00, Karar Tarihi: 22 Ekim 2002, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:305:0003:0004:EN:PDF>

Avrupa hukukunun gelişimini izlediğimizde Avrupa Topluluğu'nun yetki alanının giderek genişlemekte olduğu dikkati çekmektedir. Ticaret, çevre, insan hakları ve güvenlik gibi konular hükümetler arası konular iken (ve dolayısıyla uluslararası hukuka tabi iken) giderek Topluluğun politikaları arasına girmiş, böylece ATAD'ın yargı yetkisi bu politikaları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. MOX Plant davası da kendine ait uyuşmazlık çözüm mekanizması olan bir uluslararası anlaşmadan doğan bir problemin Adalet Divanının yargı yetkisine etkilerini göstermesi açısından da önemlidir.

Avrupa Toplulukları Adalet Divanı Kararı

Avrupa Toplulukları Adalet Divanı önündeki usul, konu ile ilgili diğer yargı süreçlerinin aksine, AT Komisyonu'nun başvurusu üzerine başlamıştır. Komisyon İrlanda'nın ATA'dan doğan yükümlülüklerini yerine getirmediği iddiasıyla davayı açmıştır. Komisyon İrlanda'nın uyuşmazlığı BMDHS Ek VII uyarınca kurulmuş olan tahkim merciine götürmekle ATA'nın 292. maddesi ile EURATOM Antlaşması'nın 193. maddelerini ihlal ettiğini iddia etmiştir. Komisyona göre İrlanda tahkim yoluna başvurarak ATAD'ın AT hukukunun yorumlanması ve uygulanması hususlarındaki münhasır yargı yetkisini ihlal etmiştir. Komisyonun ikinci iddiası da İrlanda'nın tahkim merciine başvurmadan önce Komisyona danışmayarak ATA madde 10 ile EURATOM Antlaşması'nın 192. maddelerini ihlal ettiğini, bu yolla AT hedeflerine ulaşmayı engellediğini ve ATA amaçlarına ulaşılmasını zora soktuğunu iddia etmiştir.

ATAD davayı incelemeye uyuşmazlığın Avrupa Topluluğu'nun yetki alanına dahil olup olmadığını analiz ederek başladı. Bunun sebebi uyuşmazlık eğer yetki alanına giriyorsa ATA 292'ye göre Divanın münhasır yargı yetkisi tetiklenmiş oluyordu. Topluluk ve üyeleri BMDHS'yi birlikte ve karma olarak akdetmişlerdir.⁴⁰ Divanın içtihadına göre bu tip "karma" anlaşmalar Topluluk hukuk düzeni açısından Topluluğun tek başına imzaladığı anlaşmalarla aynı statüde bulunmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla Topluluk, bir anlaşmayı onayladığı

⁴⁰ AT'nin BMDHS'yi ve 28 Temmuz 1994 tarihli Antlaşmayı akdetmesine ilişkin 23 Mart 1998 tarih ve 98/392/EEC sayılı Konsey Kararı, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998D0392:EN:HTML>>

⁴¹ Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (Büyük Kurul), *Komisyon İrlanda'ya karşı*, Dosya No: C-459/03, Karar Tarihi: 30 Mayıs 2006, para.84, <<http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en&Submit=Rechercher&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docor=docor&docjo=docjo&numaff=C459/03&datefs=&datefe=&nomusuel=&domaine=&mots=&resmax=100>>

zaman söz konusu anlaşma Topluluk hukuk düzeninin bir parçası haline gelir.⁴² Bu değerlendirmeleri temel alarak Adalet Divanı, İrlanda ile Birleşik Krallık arasındaki uyuşmazlığın merkezinde yer alan deniz kirliliği alanında Topluluğun yetkisinin olup olmadığını incelemiştir. Adalet Divanı verdiği kararda İrlanda'nın Tahkim Divanı önündeki iddialarını dayandırdığı BMDHS hükümlerinin büyük bir kısmının Topluluk hukuku olduğuna hükmetmiştir.⁴³ İrlanda, bu nedenle, BMDHS hükümleri çerçevesinde kurulan Tahkim Divanı önünde topluluk hukuku hükümlerine dayanan taraf olmuştur.

Mahkeme'nin tespit ettiği ikinci husus ise BMDHS'nin karmaşık uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasını dikkate alarak Divanın yargı yetkisinin münhasır olup olmadığıdır. Adalet Divanı BMDHS gibi bir uluslararası anlaşmanın Divanın Üye Devletler arasındaki Topluluk hukukunun yorumlanması ve uygulanmasından doğan uyuşmazlıkların hallindeki münhasır yargı yetkisine etki edemeyeceğini hükme bağlamıştır.⁴⁴ Adalet Divanı BMDHS'nin genel, bölgesel ya da iki taraflı anlaşmalar gereğinde yükümlülükler başlığını taşıyan 282. maddesinin;

“Eğer Sözleşme tarafları Sözleşme'nin yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin bir uyuşmazlığın tarafları iseler ve genel, bölgesel ya da ikili anlaşmalarla ya da başka şekilde, uyuşmazlığın taraflarından birisinin talebi üzerine bağlayıcı kararın verileceği bir yargılama usulüne başvurulabilir”

hükmüne dayanarak AT üyesi devletler arasındaki uyuşmazlıklarda ATA'da belirtilen uyuşmazlıkların çözümü usulünün prensip olarak BMDHS'de belirtilen uyuşmazlıkların halli usullerinden üstün olacağını belirtmiştir.⁴⁵

⁴² ATA 281 uyarınca AT bir uluslararası hukuk süjesidir. AT uluslararası anlaşmaları müzakere edebilir, bunları onaylayabilir ya da sonradan katılabilir. AT aynı zamanda uluslararası örgütlere katılabilir. Tüm bu katılımlar neticesinde taraf olunan bağlayıcı uluslararası hukuk metinleri AT tarafından 'topluluklaştırılarak' Topluluk hukuk düzeninin bir parçası haline getirilir. Dolayısıyla uluslararası hukukun bu kısımları artık Topluluk hukukunun ayrılmaz parçası olmuştur. Bu şekilde taraf olunan uluslararası anlaşmaların topluluk hukuk sistemindeki yeri konusu ATA'da yer almamıştır. ATAD bunların yerinin Birincil hukukun(ATA) altında, fakat ikincil hukukun (tüzükler, yönergeler) üzerinde olduğunu bildirmiştir. Nikolas Lavranos, 'The MOX Plant and Ijzeren Rijn Disputes: Which Court is the Supreme Arbiter?' *Leiden Journal of International Law*, Cilt: 19, Yıl: 2006, s. 232

⁴³ *Ibid*, para.110.

⁴⁴ *Ibid*, para.132.

⁴⁵ *Ibid*, para.125.

Mahkeme davada münhasır yargı yetkisini ilan ettikten sonra iki önemli açıklama yapmıştır. İlk olarak, uyuşmazlık konusu uluslararası anlaşmanın hükümlerinin kendi yetki alanı dışına düşüp düşmediğinin ya da hangi derecede düştüğünün belirlenmesini sadece kendisi için yaptığını, dolayısıyla söz konusu uyuşmazlığın başka bir uyuşmazlıkların çözüm mercii tarafından karara bağlanabileceğidir.⁴⁶ Böyle bir durumda Üye Devletlerin bir uyuşmazlığın Topluluk Hukuku cephesinin olduğundan şüphe ettikleri durumlarda uyuşmazlığı başka bir çözüm merciine götürmeden önce ATAD'dan bir cevap almakla yükümlüdürler. İkinci olarak, Adalet Divanı ATA madde 292'nin Üye Devletlerin ATA 10. maddede belirtilen sadakat yükümlülüklerinin özel bir ifadesi olarak anlaşılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Bu nedenle, Üye Devletler, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı dışında bir uyuşmazlıkların çözümü mercide bir dava açmadan önce yetkili Topluluk kurumlarına bilgi edinme ya da danışma için başvuruda bulunma görevleri vardır.⁴⁸ Bu yolla, Komisyon ve Adalet Divanı, ATA 292. madde ile karışabilecek bir uyuşmazlıkların çözümü yönteminden zamanında haberdar olabilecektir. Görüldüğü gibi Adalet Divanı, Komisyon'un iki iddiasını da yerinde görmüş ve iddiaların geçerliliğini onaylamıştır.⁴⁹

SONUÇ

MOX Plant davası dışında BMDHS kapsamında uyuşmazlıkların çözümü usulleri arasında rekabetin yaşandığı ve yargı yetkilerinin örtüştüğü iki olay daha mevcuttur. Bunlar; Yeni Zelanda ve Avustralya'nın birlikte Japonya'ya karşı ton balıklarının korunması için açtıkları *Southern Bluefin Tuna* davaları⁵⁰

⁴⁶ *Ibid*, para. 135.

⁴⁷ *Ibid*, para.169.

⁴⁸ *Ibid*, para.179.

⁴⁹ Adalet Divanı kararının daha detaylı analizi için Bkz., Cesare P.R. Romano, 'International Decisions: Commission of the European Communities V. Ireland Case C-459/03', *American Journal of International Law*, Cilt:101, Yıl:2007, s.171-178; Paul James Cardwell ve Duncan French, 'Who Decides? The ECJ's Judgment on Jurisdiction in the MOX Plant Dispute', *Journal of Environmental Law*, Cilt: 19, Sayı:1, Yıl:2007, s. 121-129.

⁵⁰ Söz konusu balık stoklarının korunması için taraflar arasında münakit Southern Bluefin Tuna Sözleşmesi mevcuttur ve bu sözleşmenin bir uyuşmazlıkların çözümü mekanizması vardır. UDHM anılan Sözleşmenin zorunlu çözüm mekanizması içermemesi nedeniyle BMDHS Madde 282'nin uygulanamayacağını, dolayısıyla EK VII tahkim merciinin yargı yetkisinin bulunduğunu karara bağlamıştır. Ne var ki, EK VII Tahkim Divanı başka bir görüşü benimsemiş, Sözleşmede yer alan uyuşmazlıkların çözümü usulünü 282. Madde kapsamında bölgesel bir anlaşmadan doğan yükümlülük olarak değil de 281. Madde anlamında tarafların seçtikleri barışçıl bir araç olarak görmüş ve yargı yetkisinin olmadığına hükmetmiştir. Karar metinleri için Bkz.,UDHM,

diğeri ise Şili ile AT arasında AT tekneleri ile güney doğu Pasifik'te gerçekleştirilen kılıçbalığı avcılığına ilişkin davadır⁵¹. Ancak bu davalardan hiçbirisi MOX Plant davası kadar belirleyici olamamıştır.

OSPAR Tahkim Divanı'nın MOX Plant kararı bu Sözleşme'de düzenlenen tahkim hükümleri uyarınca kurulan tahkim merciinin verdiği ilk karar olması nedeniyle sözleşmede düzenlenen çevresel bilgiye ulaşmada özgürlük rejiminin gücünü ve sınırlarını anlamak konusunda önemli katkılar yapmıştır. Bu kararın en önemli yönü OSPAR Sözleşmesi rejimi ile ve diğer uluslararası anlaşmalarda ve AT hukukunda düzenlenen çevresel bilgi rejimlerinin uyumlaştırılması taleplerinin ret edilmiş olması ve OSPAR Sözleşmesi'nin kendi sözleşmesel yargı rejimini yansıttığıdır.

ATAD kararında deniz çevresinin korunması konusundaki AT'nin yetkilerinin münhasır yetkiler olmayıp prensipte Topluluk ile Üye Devletler tarafından paylaşılan yetkiler alanında olduğunu bildirmesine rağmen AT ve üye devletlerin taraf olduğu böyle bir karma anlaşma hükmünün Topluluk hukuk düzeninin bir parçasını oluşturduğunu ifade etmiştir. ATAD'ın Topluluğun yetkisinin münhasır ya da paylaşılan yetki olup olmadığına bakmaksızın olayın münhasır yargı yetkisine girdiğini ifade etmesi Mahkeme'nin yargısal tekeli hiç kuşkusuz önemli bir oranda genişletmektedir. AT'nin gün geçtikçe daha fazla uluslararası anlaşmaya üye devletleri ile birlikte taraf olduğu düşünülecek olursa ATAD'ın münhasır yargı yetkisinin giderek genişleyeceğini söylemek herhalde kehanet sayılmayacaktır.⁵²

Southern Bluefin Tuna Davaları, Yeni Zelanda Japonya'ya karşı; Avustralya Japonya'ya karşı, 27 Ağustos 1999 tarihli Geçici Tedbirler kararı, Dava No: 3 ve 4, <http://www.itlos.org/start2_en.html>; BMDHS EK VII uyarınca kurulan Tahkim Divanı, Southern Bluefin Tuna Davası, Avustralya ve Yeni Zelanda Japonya'ya karşı, 4 Ağustos 2000 tarihli Yargı Yetkisi ve Kabul Edilebilirlik hakkındaki Karar, < <http://www.intfish.net/cases/fisheries/sbt2/award.pdf>> Karar incelemesi için Bkz., Barbara Kwiatkowska, 'International Decisions: Southern Bluefin Tuna', *American Journal of International Law*, Cilt:94, Sayı:1, Yıl:2000, s.150-155.

⁵¹ Aralık 2000'de Şili ve AT uyuşmazlığın değişik yönleri için UDHM'ye başvurmak üzerinde anlaşmışlardır. AT uyuşmazlığın diğer elementlerine ilişkin olarak Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uyuşmazlıkların çözümü usullerine başvurmuştur. Mart 2001'de taraflar uyuşmazlığa ilişkin geçici bir anlaşmaya vardıklarını beyan ederek UDHM'nin yargılama sürecini durdurmasını talep etmişler ve bu talep neticesinde süreç durmuştur. Aynı şekilde DTÖ süreci de durdurulmuştur. Dolayısıyla UDHM-DTÖ yargı yetkisi çatışması gündeme gelememiştir. Durdurma kararları için Bkz., UDHM, *Güney-Doğu Pasifikteki Kılıçbalığı Stoklarının Korunması ve Sürdürülebilir tüketilmesi hakkındaki Dava, Şili AT'ye karşı*, (en son) 30 Kasım 2007 tarihli Karar, <http://www.itlos.org/start2_en.html>

⁵² Gerçekten de AT kuruluşundan buyana Üye Devletleri ile birlikte 150 den fazla karma anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar arasında; Gemi kaynaklı kirliliği önlenmesi hakkındaki uluslararası

ATAD'ın yargı yetkisini genişletmesi konusuna tarihsel perspektiften baktığımızda kuruluşundan bu yana üye devletler arasında entegrasyona önem verilmiş olduğunu, bu durumun AT hukukunun genişlemesine ve daha önce üye devletlerin yargı organlarının münhasır yetkisinde olan pek çok konunun zaman içinde ATAD'ın münhasır yargı yetkisinde değerlendirildiğini görmek mümkündür. Bu yetki devri genellikle tek taraflı olmuş, ATAD yetkilerini Üye devletlerin yargı organlarına devretme konusunda bir tavır göstermemiştir. ATAD ulus-üstü olarak adlandırılan bu hukuk düzenini uluslararası hukuk düzeni içinde algılamaktan çok anayasal bir hukuk düzeni olarak görmüş, bunun neticesinde kendi varlığını da bir uluslararası yargı organı olarak değil de federal bir yapılanmanın üst mahkemesi olarak algılamıştır.⁵³

Uluslararası yargı karşısında da ATAD kazandığı bu yetki alanlarını daha da arttırmak isteyecek ve AT'nin de Üye Devletleri ile birlikte taraf olduğu anlaşmalarda düzenlenen hususlarda bir ihtilaf olduğunda üye devletler bir daha uluslararası yargı yerlerine başvuramayacaklardır. ATAD'ın münhasır yargı yetkisini ilan etmesinin BMDHS'de düzenlenen uyumsuzlukların çözümü mekanizması üzerinde de büyük etkileri olacaktır. ATAD yargı yetkisine ilişkin olarak kararda hem AT hukukuna hem de BMDHS uyumsuzlukların çözümü yapısına atıfta bulunduğundan gelecekte başka bölgesel yargı organlarının da BMDHS kapsamındaki konularla ilgili olarak yargı yetkisi ilanları ile karşılaşılması mümkün olacaktır.

MOX Plant tesisine ilişkin yargı/tahkim sürecinde dört farklı yargı/tahkim merciinin olaya bakması ve tamamının değişik açılardan da olsa yargı yetkisine sahip olduğunu açıklamaları uluslararası yargının geleceği açısından endişeler doğurmaktadır. UDHM ve OSPAR tahkimini bir yana bırakırsak, BMDHS Ek VII uyarınca kurulan Tahkim Divanı ile ATAD'ın aynı anda davaya bakmaları, meseleye çok ilginç hale getirmiştir. ATAD'ın BMDHS madde 282 uyarınca münhasır yargı yetkisine sahip olduğu iddiası karşısında Ek VII Tahkim mercii davaya bakmaya devam etmiş, ATAD kararını verdikten çok sonraları 6

sözleşme, Akdenizin kirlilikten korunmasına ilişkin sözleşme, Ozon tabakasının korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü, İklim değişikliği BM Çerçeve sözleşmesi gibi çok önemli çevre antlaşmaları da bulunmaktadır.

⁵³ ATAD'ın ilk kararlarından biri olan *Van Geng en Loos* Kararı'nda mahkeme ATA'nın uluslararası hukukun yeni bir hukuk düzenini yarattığını ifade etmiştir. Zaman içinde bu ifadede yer alan 'uluslararası hukuk' kullanılmaz olmuş, mahkemenin daha sonraki kararlarında "ATA'nın yeni bir hukuk düzeni yarattığı" ifade edilir olmuştur. Daha geniş bilgi için Bkz., Ren Barents, *The Autonomy of Community Law*, (Aspen-Kluwer yayınları, 2004).

Haziran 2008 tarihinde, İrlanda'nın Birleşik Krallık aleyhindeki iddialarını geri çekmesi nedeniyle tahkim sürecini sonlandırmıştır. ATAD'ın kararını Mayıs 2006'da açıklamasına rağmen Tahkim Divanı'nın iki yıl daha tahkim sürecini devam ettirmesi ATAD'ın kararındaki münhasırlık iddialarının ne kadar geçerli olduğu konusunu tartışmalı bırakması açısından kayda değer görülmelidir.